

УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939–1945 рр.)

Лекція №5 (тема 7). ВНЕСОК УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В ПЕРЕМОГУ НАД НАЦИЗМОМ. ВТРАТИ І ЗДОБУТКИ

Українці у лавах Червоної армії

Після нападу 22 червня 1941 р. Німеччини на Радянський Союз Україна перетворилася на один із найважливіших театрів гігантського двобою між радянськими і німецькими військами. Воєнні дії на території України тривали з першого дня німецько-радянської війни до 28 жовтня 1944 р., тобто 3 роки і 4 місяці з загальних 3 років і 11 місяців німецько-радянської війни 1941–1945 рр.

У спільну боротьбу з Німеччиною та її союзниками Україна зробила надзвичайно великий внесок. У складі Червоної армії за роки війни воювало 7 млн жителів України. Це була друга за чисельністю національна група після росіян. Серед вищих офіцерів, зокрема командувачів фронтів та армій, було чимало українців. Найвідоміші з них – А. Єременко, С. Тимошенко, Р. Малиновський, М. Ватутін, І. Черняхівський, П. Рибалко, К. Москаленко, П. Жмаченко та ін. Ратний подвиг багатьох українців відзначений найвищими нагородами. Серед них – 2072 удостоєні звання Герой Радянського Союзу.

Зі 115 двічі Героїв Радянського Союзу – 32 українці. Один із кращих льотчиків-винищувачів Червоної армії Іван Кожедуб, який у роки війни став тричі Героєм Радянського Союзу народився і виріс в Україні, у селянській сім'ї на Сумщині. Із 7 млн орденів і медалей, вручених солдатам і офіцерам Червоної армії, 2,5 млн одержали жителі України.

Не менше половини особового складу військ, які воювали з гітлерівцями на території України, були її мешканці. Переважно це були бійці частин, які воювали у складі армій чотирьох Українських фронтів.

У час коли тоталітарний сталінський режим зміцнював контроль над Україною, регулярні частини Червоної армії вели кровопролитні наступальні бої за її кордонами. На цьому етапі війни кожен 4–5-й червоноармієць був жителем України. Своїм ратним подвигом у складі багатонаціональних радянських з'єднань вони наближали спільну перемогу над нацистською Німеччиною. В ніч на 1 травня 1945 р. група бійців на чолі з українцем лейтенантом Олексієм Берестом встановила над рейхстагом Прапор Перемоги. Два учасники групи – росіянин Михайло Єгоров і грузин Мелітон Кантарія одержали звання Героя Радянського Союзу. Українця Олексія Береста з нагородного списку було викреслено. Лише в умовах незалежності України 2005 р. він був посмертно нагороджений званням Героя України.

Сотні тисяч українців у складі Червоної армії забезпечували розгром мілітаристської Японії, із завершенням якого 2 вересня 1945 р. пов'язане закінчення Другої світової війни. Від імені Радянського Союзу під Актом про беззастережну капітуляцію Японії, підписаним 2 вересня 1945 р. на борту американського лінкора «Міссурі», свій підпис поставив українець – генерал Кузьма Дерев'янка. Вже в умовах незалежності він став Героєм України.

Перемогу над гітлерівською Німеччиною українці наближали також своєю героїчною працею в радянському тилу: на заводах, рудниках, у колгоспах, лабораторіях, навчальних закладах тощо.

Українці у військових формуваннях держав Об'єднаних Націй

Відомо, що доля розкидала українців по всьому світі. Найбільші українські громади склалися в Північній Америці – Сполучених Штатах і Канаді. У складі армій цих країн вони боролися проти японської армії в Азії і на тихоокеанському театрі Другої світової війни, а також проти Німеччини та її союзників в Європі і Північній Америці. На знаменитій світлині, де зафіксовано момент підняття американського прапора на японському острові Іводзіма, серед шести морських піхотинців є і сержант Майкл Стренк, який народився в українській родині. Ця світлина стала символом перемоги США у Другій світовій війні.

У 1939 р. понад 120 тис. українців воювали проти нацистів у війську Польському. Були вони і у складі 2-го Польського корпусу під командуванням генерала Андерса. У складі

цього корпусу брали участь у битві при МонтеКасіно, яку називали «італійським Сталінградом». Воювали українці в 1-й Чехословацькій бригаді під командуванням генерала Людвіга Свободи. У травні – червні 1940 р. 5 тис. українців у складі французького Іноземного легіону брали участь у захисті Франції. Багато українців боролось у складі антифашистського руху Опору в Італії, Франції та інших окупованих гітлерівцями країнах. Один з них – уродженець Вінницької області Василь Порик за проявлений героїзм посмертно був нагороджений орденами Франції, а пізніше став Героєм Радянського Союзу.

Українські втрати

За роки війни Україна втратила 8 млн осіб – п'яту частину населення: 2,5 млн осіб загинули в боях, 5,5 млн осіб становили знищені військовополонені й цивільні особи. По відношенню до загальних втрат СРСР це становило 40–44%. Якщо ж взяти всі демографічні втрати (крім убитих, вони включають померлих від хвороб і голоду, депортованих, мобілізованих, емігрантів і та ін.), то вони обчислювалися неймовірно великою цифрою – 14,5 млн осіб. Станом на 1941 р. населення України становило 41,6 млн осіб, а в 1945 р. (орієнтовно) – 27–28 млн осіб.

Міста обезлюдніли та лежали в руїнах. З 900 тис. мешканців Києва в 1940 р. на 1945 р. залишилося 186 тис. Майже по 200 тис. осіб втратили Одеса й Харків, 100 тис. – Рівне. Понад 10 млн жителів України залишилися без даху над головою і тулилися в непристосованих приміщеннях та землянках. Промисловість і сільське господарство перебували в стані повної розрухи.

Нацистська окупаційна влада здійснювала широкомасштабну програму економічного пограбування країни. До Німеччини вивозили устаткування, сировину, метали, продовольство, твори мистецтва, музейні експонати. На роботу в промисловості й сільському господарстві Німеччини, по суті в нацистське рабство, було вивезено з України 2,4 млн працездатних чоловіків і жінок, переважно молодих. Це становило майже 80 % усіх депортованих з СРСР.

Перемога і здобутки України

Зазнавши в Другій світовій війні величезних людських втрат і руйнувань, Україна зробила гідний внесок у розгром Німеччини та її союзників. *Тому 9 травня – День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні* – це свято загальнонаціональної гордості, а разом з тим загальнонаціональної скорботи. Гордості за великий історичний подвиг, скорботи за втраченими долями, за нездійсненими сподіваннями.

Попри всі негаразди й небачені раніше жертви, участь українського народу в Другій світовій війні зумовила потужний поштовх його національній консолідації, згуртуванню як сучасної європейської нації. Відчуття причетності до Великої Перемоги зміцнювало самоповагу, викликало загальнонаціональне піднесення. Українці дістали на деякий час можливість порівнювати життя свого народу з життям інших народів Європи і робити самостійні висновки. Ніколи раніше так багато українців не перебувало за кордонами своєї Батьківщини і так тісно не спілкувалося з представниками інших народів, інших культур. Це давало можливість порівнювати спосіб і рівень життя у власній країні та країнах Європи, розвінчувало міфи більшовицької ідеології.

Сталінський режим, вимагаючи від українців жертв і, мобілізувавши до Червоної армії мільйони їхніх представників, змушений був звертатися до національних почуттів цього народу. Він закликав їх боротися проти Гітлера, щоб відстояти свою рідну українську культуру, мову, українську державність, свою національну честь і гідність. На певний час було забуто абстрактне гасло захисту соціалістичної Батьківщини. Сталін сприяв включенню України в коло засновників Організації Об'єднаних Націй, дозволивши ще в ході війни створення Народного комісаріату закордонних справ, яке очолив письменник-драматург Олександр Корнійчук (його замінив кадровий партпрацівник Д. Мануїльський), і Народного комісаріату оборони на чолі з генерал-лейтенантом В.

Герасименком – одним з небагатьох радянських генералів, що спілкувався українською мовою.

Позитивним наслідком перемоги було закріплення об'єднання усіх українських земель у рамках єдиного адміністративно-територіального утворення – Української РСР. Ще наприкінці листопада – на початку грудня 1943 р. на Тегеранській конференції керівників країн антигітлерівської коаліції – Сталіна (СРСР), Рузвельта (США) і Черчілля (Велика Британія) таємно від тодішніх емігрантських польських керівників було вирішено визнати майбутнім кордоном між Польщею і СРСР «лінію Керзона». На Ялтинській (лютий 1945 р.) і Потсдамській (липень – початок серпня 1945 р.) конференціях «Великої трійки» це рішення було підтверджено і озвучено на весь світ. Це означало, що Західна Україна, приєднана до СРСР в 1939 р., на міжнародному рівні визнавалася у складі Української РСР частиною Радянського Союзу.

Усе це відбувалося в умовах, коли в західних областях України палахкотіло полум'я національно-визвольної війни. Якщо в роки Першої світової війни під національними прапорами воював лише невеликий корпус Українських січових стрільців (перебуваючи у складі іноземної армії, покладаючись на добру волю правителів Австро-Угорщини), то в роки Другої світової війни і після її закінчення через УПА і національне підпілля пройшло біля 400 тис. осіб.

Підсумки і узагальнення

Не викликає сумніву значний внесок українського народу в перемогу в Другій світовій війні. Українці воювали перш за все у складі Радянської армії. Багато етнічних українців було у військових формуваннях Об'єднаних Націй, зокрема США, Канади, Австралії. Українці боролися також у антинацистському русі Опору в окупованих країнах Європи. Антинацистський характер мала національно-визвольна війна Української Повстанської Армії. Боролися українці й у складі радянських партизанських загонів і підпілля. Незважаючи на те що національно-визвольна боротьба за незалежність не охопила в ході Другої світової війни однаково глибоко усі регіони України, її вплив на майбутнє українського народу важко переоцінити. Разом з історичною пам'яттю про події Української революції 1917–1920 рр. ця боротьба стала частиною історичної свідомості українців і готувала їх до проголошення незалежності 24 серпня 1991 р.

Перемогу над нацизмом українці наближали своєю працею в радянському тилу. В ході війни Україна зазнала величезних людських і матеріальних втрат. Але водночас, в ході війни, незалежно від волі сталінського керівництва СРСР, формувалося її майбутнє. Всупереч трагічним обставинам український народ за роки війни зробив крок вперед в напрямку власного самоутвердження як окрема нація, яка має своє майбутнє. Навіть Сталін змушений був звертатися до національних почуттів українців, забувши на деякий час абстрактне гасло захисту соціалістичної Батьківщини, тобто СРСР.

8 квітня 1944 р., коли на території України ще продовжувалися жорстокі бої, але розгром Німеччини вже не викликав сумніву, Олександр Довженко написав у своєму «Щоденнику» пророчі слова: *«Якою б не була страхітливо руйнівною війна, яким би брудним ураганом не пройшла вона по Україні, її величезне позитивне значення для історії українського народу безперечно. У цій пожежі, хаосі й крові злилися воєдино всі українські землі. І якою б не була, очевидно, на початку їхня доля тяжкою і трудною, в кінцевому рахунку, український народ робить рішучий і неминучий крок вперед».*